

ONA ALEKNAVIČIENĖ

MINDAUGAS ŠINKŪNAS

Rankraštiniai Gotfrydo Ostermejerio įrašai jo knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) egzemplioriuje Žemutinės Saksonijos valstybinėje ir Göttingeno universiteto bibliotekoje

ANOTACIJA. Straipsnyje tiriamas Gotfrydo Ostermejerio (1716–1800) lietuviškų giesmių istorijos *Erste Littauische Liedergeschichte* (Königsberg, 1793) egzemplioriaus patekimas į Žemutinės Saksonijos valstybinę ir Göttingeno universiteto biblioteką – laikas ir aplinkybės. Identifikuojami jame esantys rankraštiniai įrašai, įvertinamas jų pobūdis ir tikslai. Pateikiama duomenų apie bibliotekos istoriją ir joje sukauptą vertingą XVI–XIX a. pr. lituanistiką.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Gotfrydas Ostermejeris, Prūsijos Lietuva, lietuviškų giesmių ir giesmynų istorija, Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai, Žemutinės Saksonijos valstybinės ir Göttingeno universiteto bibliotekos lituanistika

Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) lietuviškų giesmių ir giesmynų istorija *Erste Littauische Liedergeschichte* (Königsberg, 1793)¹

¹ [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793; Gotfrydas Ostermejeris, „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija“, in: Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 298–441.

gana reta knyga. 1969 m. išleistoje *Lietuvos bibliografijoje*² nurodomi tikta 2 egzemplioriai – abu saugomi Lietuvoje³. Užsienio šalių kataloguose dabar registruoti dar bent 4 egzemplioriai – Vokietijos, Lenkijos, Jungtinės Karalystės ir JAV bibliotekose⁴.

Vienas egzempliorius buvo Prūsijos kultūros paveldo Valstybinėje bibliotekoje Berlyne⁵, bet dabar neberandamas, laikomas dingusiu per Antrąjį pasaulinį karą. Silvestras Baltramaitis 1904 m. nurodė vieną egzempliorių buvus Lietuvių literatūros draugijos bibliotekoje Tilžėje (Bibliothek der litauischen literarischen Gesellschaft)⁶, jo likimas dabar nežinomas⁷. 1818 m. – jau po Ostermejerio mirties – jo sūnus Zygfrydas (Siegfried Ostermeyer, 1759–1821) kartu su Liudviku Rėza (Martin Ludwig [Jedemin] Rhesa, 1776–1840) išsiuntė į Jeną Abrahamui Jakobui Penzeliui (1749–1819) dėžę, kurioje buvo Gotfrydo Ostermejerio rankraščių ir įvairių lietuviškų bei latviškų knygų, tarp jų ir *Erste Littauische Liedergeschichte*. Dalis šio siuntinio turinio vėliau rasta Rygos ir Miuncheno bibliotekose, tačiau apie šios knygos išlikimą duomenų nėra⁸. Vienas egzempliorius buvo asmeninėje Liudviko Rėzos bibliotekoje. Po savininko mirties jis buvo įtrauktas į aukcione parduodamų knygų katalogą⁹, ar jį kas nupirko, nežinoma.

² *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969 (toliau – LB I).

³ LNB: C vok. 2/793; VUB: L_r 489, žr. LB I 476, įrašo nr. 47.

⁴ Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H L BI I, 8856; Książnica Kopernikańska w Toruniu: MAG 110066; British Library, London: 11825.l.4.[1.1.]; Van Pelt Library, University of Pennsylvania, Philadelphia: LIBRA. BV510.L5 O8 1793a; mikrofilmą turi Staats- und Universitätsbibliothek Bremen: MF E03 ja 0567.

⁵ Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz: En 9830, egzempliorius dingęs.

⁶ [Silvestras Baltramaitis,] *Сборникъ библиографическихъ матеріаловъ для географіи, исторіи, исторіи права, статистики и этнографіи Литвы. Съ приложениемъ списка литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ съ 1553 по 1903 г. (Записки Императорскаго русскаго географическаго общества по отдѣленію этнографіи. Томъ XXV, вып. 1.). Составилъ С. Балтрамайтысъ. Изданіе второе, С.-Петербургъ: Типографія В. Безобразова и Комп., 1904, p. 416, įrašo nr. 6773.*

⁷ Lietuvių literatūros draugija įkurta 1879 m. Tilžėje mokslininkų, mokytojų, kunigų iniciatyva, veikė iki 1926 m.

⁸ Albinas Jovaišas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 38; Domas Kaunas, *Kristijono Donelaičio atminties paveldas*: Studija, Vilnius: Akademėnė leidyba, 2016, p. 51–53.

⁹ *Catalog der Bibliothek des verstorb. Consistorialraths und Prof. Dr. Rhesa, welche am 24ten Mai u. d. f. T. jedesmal Nachmittags von 3 Uhr ab in dem Versammlungszimmer der Königl. Deutschen Gesellschaft gegen gleichbaare Bezahlung versteigert werden soll*, Königsberg: Gedruckt bei E. I. Dalkowski, 1841; [s. p.], įrašo nr. 823.

Žemutinės Saksonijos valstybinėje ir Göttingeno universiteto bibliotekoje saugomame egzemplioriuje (sign.: 8 H L BI I, 8856; egzempliorius neregistruotas LB I 476, žr. įrašo nr. 47) pastebėta rankraštinių įrašų. Pagrindiniai straipsnio tikslai du: 1) nustatyti, kaip Ostermejerio knyga pateko į šią biblioteką; 2) identifikuoti įrašų autorių ir įvertinti jų pobūdį. Pirmiausia šiek tiek žinių apie bibliotekos istoriją ir joje sukauptą vertingą XVI–XIX a. pr. lituanistiką.

LIETUVIŠKOS IR LITUANISTINĖS KNYGOS
ŽEMUTINĖS SAKSONIJOS VALSTYBINĖJE
IR GÖTTINGENO UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE

Biblioteka įkurta kartu su Göttingeno Georgo Augusto universitetu (Georg-August-Universität Göttingen) 1734 m. Jos pagrindą sudarė turtinga asmeninė Hannoverio tarėjo, Celės fogto Joachimo Hinricho von Bülowo (1650–1724) biblioteka¹⁰. Maždaug nuo 1765-ųjų biblioteka vadinta *Bibliothek der Königlichen Georg August Akademie* (Karališkojo Georgo Augusto universiteto biblioteka), nuo 1937-ųjų – *Universitätsbibliothek Göttingen* (Göttingeno universiteto biblioteka), o 1953 m. gavo dabartinį pavadinimą *Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen* (Žemutinės Saksonijos valstybinė ir Göttingeno universiteto biblioteka).

Ypač aktyvus bibliotekos fondų plėtros laikotarpis buvo 1763–1812 m., kai jai vadovavo Göttingeno universiteto iškalbos ir poezijos profesorius, antikinės kultūros (mitologijos, literatūros, istorijos, archeologijos) specialistas, filologijos seminaro vadovas, Göttingeno karališkosios mokslo draugijos (Societät der Wissenschaften zu Göttingen, įsteigta 1751 m., nuo 1942 m. – Göttingeno mokslų akademija) narys ir sekretorius Christianas Gottlobas Heyne (1729–1812)¹¹. Kaip Göttingeno karališkosios mokslo draugijos sekretorius

¹⁰ Apie biblioteką plačiau žr. Christiane Kind-Doerne, *Die Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: Ihre Bestände und Einrichtungen in Geschichte und Gegenwart*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1986; apie kitose valstybėse išleistų knygų kaupimo politiką žr. Reinhard Lauer, *Slavica Göttingensia: Ältere Slavica in der Niedersächsischen Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1995.

¹¹ Christiane Kind-Doerne, *op. cit.*, p. 20; Reinhard Lauer, *op. cit.*, p. XVIII–XXII, XXIX ir kt.

(nuo 1770) jis leido žurnalą *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* (pra-dėtas leisti 1753 m., nuo 1802-ųjų iki šiol eina pavadinimu *Göttingische ge-lehrte Anzeigen*).

Žurnalas recenzijomis ir anotacijomis palaikė aktyvų nuomonių keitimą-si tarp mokslo žmonių, labai daug recenzijų parašė pats Heyne. Jis ne tik siūsdavo bibliotekos knygas užsienio mokslininkams ir literatams (veikė tarpbibliotekinis abonementas), bet ir susirašinėjo su jais, kad gautų kitų šalių literatūros. Jo vadovavimo laikotarpiu bibliotekos fondai padidėjo nuo 60 000 iki 200 000 tomų. Heyne's mokslinė veikla universitete, publikaci-jos, korespondencija su garsiais amžininkais Gottholdu Ephraimu Lessingu, Johannu Gottfriedu Herderiu, Johannu Wolfgangu von Goethe, Christianu Fürchtegottu Gellertu, nuolatinės naujų knygų paieškos ir jų viešinimas pe-riodiniuose leidiniuose turėjo didelės įtakos tolesnei filologijos, istorijos bei archeologijos mokslų plėtotei¹².

Göttingene ėjusiuose periodiniuose leidiniuose viešintos ir lietuviškos bei lituanistinės knygos. 1819 m. žurnale *Göttingische gelehrte Anzeigen* buvo paskelbta anoniminė Liudviko Rėzos išleistų Kristijono Donelaičio *Metų (Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos, Königsberg, 1818)* recenzi-ja. Dėl jos autorystės dabar pareikštos dvi nuomonės: 1) ją parašęs Jakobas Grimmas¹³; 2) jos autorius Friedrichas Bouterwekas¹⁴. 1822 m. šiame žurnale išspausdinta Jakobui Grimmui priskiriama Johanno Severino Vaterio knygos apie senųjų prūsų kalbą *Die Sprache der alten Preussen. Einleitung, Ueberreste, Sprachlehre, Wörterbuch* (Braunschweig, 1821) recenzija¹⁵. Joje minima ir 1819 m. recenzija apie „puikų poetą Donelaitį“ bei jo kūrybos leidėją Liudviką

¹² Ulrich Schindel, „Heyne, Christian Gottlob“, in: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 9, Berlin: Duncker & Humblot, 1972, p. 93–95; Conrad Bursian, „Heyne, Christian Gottlob“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 12, Leipzig: Duncker & Humblot, 1880, p. 375–378.

¹³ Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai*, t. 4: *Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas*, su-darytoja ir vertėja Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 42–44; recenzijos perrašas p. 572; vertimas į lietuvių kalbą p. 278–279.

¹⁴ Domas Kaunas, *op. cit.*, p. 144–145.

¹⁵ [Jacob Grimm,] „In der Schulbuchhandlung 1821: Die Sprache der alten Preußen. Ein-leitung, Ueberreste, Sprachlehre, Wörterbuch aufgestellt von Joh. Sev. Vater. XXXVIII und 181 S.“, in: *Göttingische gelehrte Anzeigen. Unter der Aufsicht der königl. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1822, Bd. 2, Stück 121, p. 1201–1207; publikuota: Jacob Grimm, *Kleinere Schriften*, Bd. 4, Th. 1: *Recensionen und Vermischte Aufsätze*, Berlin: Ferdinand Dümmler, 1869, p. 160–164.

Rėzą. Kadangi nurodomi ne tik jos paskelbimo metai (1819), bet ir puslapis („f. Jahrg. 1819 unfere Anz. S. 563.“), kuriame iš tiesų prasideda recenzija apie Donelaitį, tai labai tikėtina, kad jos autorius – irgi Jakobas Grimmas¹⁶. 1826 m. šiame žurnale pasirodė ir Rėzos rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (Königsberg, 1825) recenzija, pasirašyta *J. Gm.*¹⁷

Naujausių knygų recenzijas skelbė ir kiti Göttingene ėję periodiniai leidiniai (žr. toliau). Dėl Švietimo epochos suformuoto tikėjimo mokslo ir švietimo galia nuo XVIII a. vidurio čia susidarė itin palanki aplinka mokslo idėjų sklaidai ir humanitarinių mokslų raidai.

Göttingeno universiteto bibliotekoje saugoma daug senųjų lietuviškų ir lituanistinių knygų (chronologinė senųjų knygų riba brėžiama iki 1864 m.). Dauguma egzempliorių nėra registruoti *Lietuvos bibliografijoje* ir *Lietuvos bibliografijos papildymuose*¹⁸, taigi Lietuvos mokslo visuomenei mažai žinomi¹⁹.

Seniausia iš lietuviškų knygų – Jono Bretkūno *Postilė* (Karaliaučius, 1591, du tomai; egzempliorius registruotas *LBI* 66, įrašų nr. 183, 184). Göttingene, atrodo, nėra Mikalojaus Daukšos *Postilės* (Vilnius, 1599) originalo, nors *LBP* 21 įrašė nr. 216 nurodyta, kad šioje bibliotekoje vienas egzempliorius yra. *LBP* prie jo duota signatūra Th. past. 124/51, tačiau iš tiesų ji žymi 1904 m. Eduardo Volterio parengtą Daukšos *Postilės* perspaudą²⁰.

Iš XVII a. bibliotekoje yra bent 2 labai retos knygos – Lietuvoje šiuo metu nėra nė vieno jų egzemplioriaus. Tai Jono Rėzos *Psalteras Dowido* (Karaliaučius,

¹⁶ [Jacob Grimm,] „Das Jahr, in vier Gesängen. Ein ländliches Epos, aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitus, in gleichen Versmaß ins Deutsche übertragen von Dr. L. J. Rhesa, Prof. der Theol. 1818. XXI und 168 Seiten in Octav.“, in: *Göttingische gelehrte Anzeigen. Unter der Aufsicht der königl. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1819, Bd. 1, Stück 56–57, p. 563–565.

¹⁷ [Jacob] G[r]im[m], „Bey Hartung 1825: *Dainos oder Litthauische Volkslieder, gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa. Nebst einer Abhandlung über die Litthauischen Volksgedichte.* 362 S. in Octav.“, in: *Göttingische gelehrte Anzeigen. Unter der Aufsicht der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1826, Bd. 2, Stück 104, p. 1025–1035.

¹⁸ *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 1: 1547–1861 (Papildymai)*, Vilnius: Mintis, 1990 (toliau – *LBP*).

¹⁹ Atsižvelgiant į tai, straipsnio gale atskiru literatūros sąrašu pateikiamas šioje bibliotekoje saugomų lituanistikos šaltinių bibliografinis aprašas nurodant signatūrą.

²⁰ [Eduardas Volteris,] „*Postilla catholica*“ Якуба Вуйка въ литовском переводѣ Николая Даушки перепечатанномъ подѣ наблюдениемъ Ф. Ф. Фортунатова Э. А. Вольтеромъ, С.-Петербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1904.

1625; egzempliorius neregistruotas *LB I 340* ir *LBP 60*, plg. įrašo nr. 978). Göttingeno universiteto bibliotekos egzemplioriumi naudojosi šio universiteto absolventas Adalbertas Bezenbergeris rašydamas XVI–XVII a. šaltiniaiis paremtą knygą apie lietuvių kalbos istoriją *Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts* (Göttingen, 1877) – jis nurodė signatūrą Theol. Bibl. 62. 4°; 1927 m. ištraukų iš Göttingeno egzemplioriaus paskelbė Jurgis Gerulis senosios lietuvių literatūros chrestomatijoje *Senieji lietuvių skaitymai*²¹. Antra labai reta knyga – Kristupo Sapūno ir Teofilio Gotlybo Šulco lietuvių kalbos gramatika *Compendium Grammaticae Litthvanicae* (Königsberg, 1673; egzempliorius neregistruotas *LB I 366* ir *LBP 65*, plg. įrašo nr. 1045).

Iš lituanistikai svarbių XVII a. šaltinių dar minėtinas Christiano Mentzelio daugiakalbis fitonimų žodynas *Index nominum plantarum multilinguis* (Berlin, 1682; egzempliorius neregistruotas *LB I 472* ir *LBP*, plg. įrašo nr. 23), kuriame lietuviški augalų pavadinimai rinkti iš iki mūsų dienų neišlikusio Konstantino Sirvydo žodyno *Dictionarium trium linguarum* 1631 m. leidimo. Mentzelio žodyno literatūros sąrašė nurodyta „*Lex. Lit. Lexicon Lituanicum, five Dictionarium Polonico-Latino-Lituanicum à CONSTANTINO Szyrwid. P. Soc. Jef. feculo præfente 16. editum Vilnæ. 1631. in 8.*“ (b)1r²².

Svarbus lituanistikos šaltinis ir Christophoro Hartknocho Prūsijos istorija *Alt- und Neues Preussen* (Frankfurt, Leipzig, Königsberg, 1684; egzempliorius neregistruotas *LB I 471* ir *LBP*, plg. įrašo nr. 18); joje yra lietuviškų maldų, priešodžių ir pavienių žodžių²³. Šis Hartknocho knygos egzempliorius ypatingas tuo, kad turi ekslibrisą „Ioachimus Heinricus Lib. Baro de Bülow“, kuris liudija, kad knyga priklausė minėto Hanoverio tarėjo Bülowo asmeninei bibliotekai, davusiai pradžią Göttingeno universiteto bibliotekai.

²¹ [Adalbert Bezenberger,] *Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts* von Dr. Adalbert Bezenberger, Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller, 1877, p. XXVI); [Jurgis Gerullis,] *Senieji lietuvių skaitymai*, d. 1: *Tekstai su įvadais*, sutaisė Jurgis Gerullis, Kaunas: Lietuvos universiteto leidinys, 1927, p. 212–216.

²² Plačiau žr. Giedrius Subačius, Pietro Umberto Dini, „Konstantino Sirvydo *Dictionarium* neišlikusio antrojo leidimo (1631) pėdsakai Christiano Mentzelio indekse (1682): fitonimai“, in: *Archivum Lithuanicum*, 1999, t. 1, p. 16.

²³ Pirmoje dalyje išspausdintos lietuviškos maldos (p. 93, 94), yra priešodžių (p. 97, 102, 160, 167, 168) ir pavienių žodžių (p. 92, 97, 98, 100, 101, 102, 113, 114).

Biblioteka sukaupusi gana daug XVIII a. knygų, daugiausia žodynų ir gramatikų. Tai Frydricho Vilhelmo Hako lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas bei gramatika *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefassten Litthauischen Grammatic* (Halle, 1730; egzempliorius neregistruotas LB I 120 ir LBP 27, plg. įrašo nr. 316). Biblioteka turėjo Pilypo ir Povilo Ruigių trijų veikalų konvoliutą: 1) Pilypo Ruigio traktatą apie lietuvių kalbą *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (Königsberg, 1745; egzempliorius neregistruotas LB I 361–362 ir LBP 64, plg. įrašo nr. 1043); 2) jo lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyną *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (Königsberg, 1747; egzempliorius neregistruotas LB I 362–363 ir LBP 64, plg. įrašo nr. 1042); 3) Povilo Frydricho Ruigio lietuvių kalbos gramatiką *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (Königsberg, 1747; egzempliorius neregistruotas LB I 364–365 ir LBP 64, plg. įrašo nr. 1041)²⁴. Ji buvo įsigijusi ir Pilypo Ruigio žodyno ir Povilo Ruigio gramatikos pagrindu parengtą Kristijono Gotlybo Milkaus žodyną *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch*, išleistą kartu su gramatika (Königsberg, 1800; egzempliorius neregistruotas LB I 258–259 ir LBP 48, plg. įrašo nr. 725). Tarp šių lituanistinių XVIII a. knygų patenka ir Ostermejerio *Erste Littauische Liedergeschichte* (Königsberg, 1793; egzempliorius neregistruotas LB I 476, plg. įrašo nr. 47).

Biblioteka turi nemažai lietuviškų Biblijų ar atskirų jos knygų: pirmąjį *Naujojo Testamento* leidimą (vadinamąjį *Bitnerio Naująjį Testamentą*, Karaliaučius, 1701; egzempliorius neregistruotas LB I 51–52 ir LBP 18, plg. įrašų nr. 151–152), pirmąjį visos lietuviškos Biblijos leidimą (vadinamąją *Kvanto Bibliją*, Karaliaučius, 1735; egzempliorius neregistruotas LB I 47–48, LBP 18, plg. įrašų nr. 141–142; Lietuvoje nedefektinio egzemplioriaus nėra)²⁵, 1816 m. *Naujojo Testamento* leidimą (vadinamąjį *Rėzos Naująjį Testamentą*, Karaliaučius, 1816; egzempliorius neregistruotas LB I 343–344 ir LBP 61, plg. įrašo nr. 987).

Dauguma knygų parengtos Prūsijos Lietuvos kunigų ir precentorių, išleistos Karaliaučiuje ir skirtos evangelikų liuteronų reikmėms. Išimtis – tik

²⁴ Bendra signatūra 8 LING IX, 5301 rodo, kad tai trijų veikalų konvoliutas.

²⁵ Internetiniame bibliotekos kataloge registruotas 1734 m. data.

Mentzelio fitonimų žodynas ir Hako žodynas bei gramatika. Hako knyga parengta ir išleista Halėje kaip mokomoji priemonė Halės universiteto Lietuvių kalbos seminaro dalyviams, bet ji plito ir Prūsijos Lietuvoje. O štai katalikų spaudinių bibliotekoje nedaug, pavyzdžiui, turimas pirmasis *Naujojo Testamento* leidimas (vadinamasis *Giedraičio Naujasis Testamentas*, Vilnius, 1816; egzempliorius neregistruotas *LB I 104–105* ir *LBP 24*, plg. įrašų nr. 263 ir 264; pagal paginacijos klaidą priskirtinas įrašui nr. 263).

Iš XIX a. lietuviškų leidinių vertėtų paminėti Zygfrydo Ostermejerio sūnui Kalnininkų kunigui Natanieliui Frydrichui Ostermejeriui (1784–1846) priskiriamą knygą *Nedel-Dienos Knygeles, Krikščionims surašytos* (Karaliaučius?, 1818; egzempliorius neregistruotas *LB I 301* ir *LBP 56*, plg. įrašo nr. 863b). Ji priskiriama remiantis Rygoje Latvijos mokslų akademijos bibliotekoje saugomame egzemplioriuje (sign. D6 5517) esančiu Abrahamo Jakobo Penzelio įrašu, kad šios knygos autorius – Kalnininkų kunigas Ostermejeris, kuris esąs Plybiškės kunigo, kažkada jį mokiusio lietuvių kalbos, sūnus (*LB I 301*). Kalnininkuose (Pakalnės aps.) iš tiesų 1815–1827 m. kunigavo Gotfrydo Ostermejerio vaikai Natanielis Frydrichas, o Plybiškėse nuo 1805 m. – pastarojo tėvas, Gotfrydo Ostermejerio sūnus Zygfrydas. Göttingeno universiteto biblioteka turi ir palyginti retą Frydricho Kuršaičio (1806–1884) parengtą antrąjį Liudviko Rėzos dainų rinkinio leidimą *Dainos, oder Litthauische Volkslieder* (Königsberg, 1843; egzempliorius neregistruotas *LB I 349*, *LBP 62*, plg. įrašo nr. 1012). Iš senųjų knygų kategorijai priklausančių lietuviškų knygų minėtina dar ir palyginti reta Frydricho Kuršaičio knygelė *Augsburkiškasis Wierôs Issipažinims Ewangėliškosiôs Bažnycziôs* (Karaliaučius, 1853; egzempliorius neregistruotas *LB I 219–220*, *LBP 43*, plg. įrašo nr. 615)²⁶.

Bibliotekoje saugoma nemažai lotyniškų Liudviko Rėzos traktatų, išspausdintų Karaliaučiuje; šiuo metu žinomi 8, juose analizuojami įvairūs teologijos arba krikščionybės istorijos klausimai²⁷.

Daugumos čia išvardytų senųjų lietuviškų ir lituanistinių knygų patekimo laikas į Žemutinės Saksonijos valstybinę ir Göttingeno universiteto biblioteką šiuo metu nėra nustatytas (tam reikia atskiro tyrimo). Išimtis – jau minėta

²⁶ Už šioje pastraipoje nurodytas XIX a. knygas dėkojame dr. Ingai Strungytei-Liugienei.

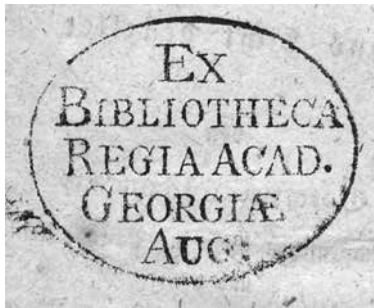
²⁷ Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai*, t. 2: *Religijotyra: Traktatai: Krikščionybės istorija Lietuvoje ir Prūsijoje*, sudarytoja Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 25.

Christophoro Hartknocho Prūsijos istorija *Alt- und Neues Preussen*, pažymėta Joachimo Hinricho von Bülowo ekslibrisu, liudijančiu, kad knyga gauta pačioje bibliotekos formavimosė pradžioje. Dar viena išimtis – Ostermejerio *Erste Littauische Liedergeschichte*, jos patekimo laiką ir aplinkybes pavyko nustatyti (apie tai žr. tolesniame skyriuje).

ERSTE LITTAUISCHE LIEDEGESCHICHTE
EGZEMPLIORIAUS PROVENIENCIJA

Egzemplioriuje yra ovalus Göttingeno universiteto bibliotekos antspaudas su įrašu „EX || BIBLIOTHECA || REGIA ACAD. || GEORGIÆ || AUG.“ (plg. 1 pav.), liudijantis priklausymą Karališkojo Georgo Augusto universiteto bibliotekai. Antspaudas pradėtas spausti apie 1765-uosius²⁸.

1 pav. [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergeschichte*:
Karališkojo Georgo Augusto universiteto bibliotekos antspaudas;
Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H L BI I, 8856

Ostermejerio knygos patekimo į biblioteką istorija paaiškėja iš recenzijos, paskelbtos Karlo Friedricho Stäudlino (1761–1826) leistame veikale *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur*, ketvirtame tome²⁹.

²⁸ *Bibliothekstempel. Besitzvermerke von Bibliotheken in der Bundesrepublik Deutschland: Beiträge aus der Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz*, hrsg. von Antonius Jammers, Wiesbaden: Reichert, 1998, p. 93.

²⁹ [Carl Friedrich] S[täudlin,] „Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfr. Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore [et]c. Königsb. mit Driestischen Schr. 1793. 8. 306 S. ohne Vorr.“, in: *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur. Herausgegeben von Carl Friedr. Stäudlin*, 1798, Bd. 4, Stück 1, p. 149–158;

Šis tomas susideda iš šešių kartu įrištų dalių, bet jų išleidimo metai skirtingi: pirma–ketvirta dalis datuota 1798 m., penkta–šešta 1799, o bendrame viso ketvirtojo tomo antraštiniame lape nurodyti 1799-ieji³⁰. Recenzija yra ketvirto tomo pirmoje dalyje (1798). Ši dalis sudaryta iš dviejų skyrių: straipsnių (yra 2) ir recenzijų (yra 9). Recenzija pasirašyta kriptonomu S., kuris suprastinas kaip *Stäudlin*. Jos pabaigoje rašoma apie knygos gavimo aplinkybes ir informuojama apie galimybes ją įsigyti per Nikolovijaus knygyną Karaliaučiuje (plg. ir 2 pav.):

Der würdige Verfasser der angezeigten Schrift hat uns im vorigen Jahre das Exemplar, woraus wir diese Nachricht mittheilen, felbft zugefchikt, mit der Anzeige, daß das Buch auf eigene Kosten gedruckt und nie in Buchhandel gebracht worden sey. Da es auf diese Weise unter die litterarifchen Seltenheiten gehöret, fo hoffen wir folchen, welche Beiträge zur Gefchichte des Kirchengefangs fammlen, einen angenehmen Dienft zu erzeigen, wenn wir aus dem Briefe des Hrn. Paftor Ostermeyers's die Anzeige herfezen: „es fey noch ein guter Theil von Exemplarien vorrätbig, er felbft habe nicht Urfache, fein Intereffe damit zu fuchen; er werde alfo die Anftalt treffen, daß einem Ieden, der das Buch außer Landes zu lefen verlange, durch die Nicoloviusfche Buchhandlung, in Königsberg, ein Genüge gefchehe.“³¹

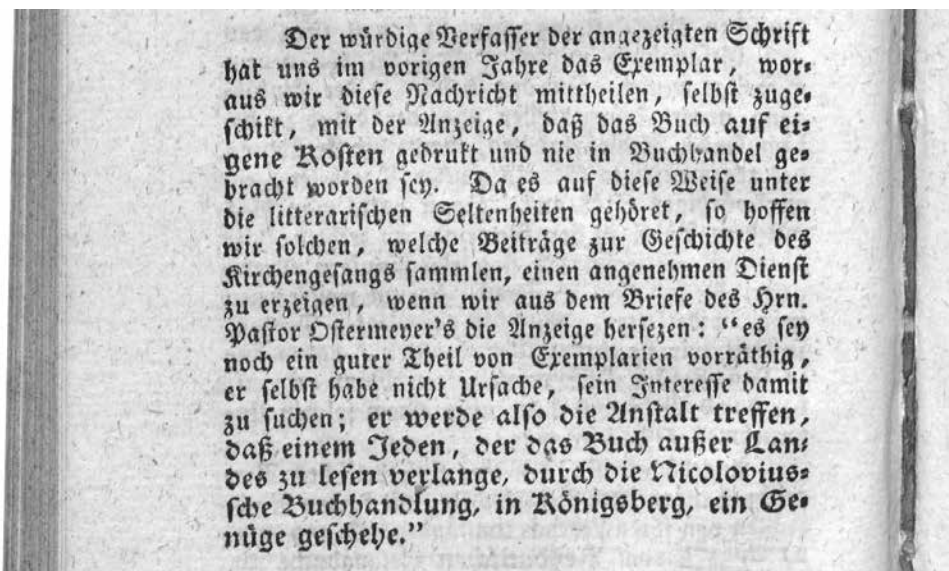
(Gerbiamas minimo veikalo autorius praėjusiais metais mums pats atsiuntė egzempliorių, iš kurio mes ir skelbiame šitą informaciją. Jis nurodė, kad knyga išleista jo paties lėšomis ir niekuomet nebuvo pardavinėjama. Dėl šios priežasties ji priklauso literatūros retenybėms, todėl mes tikimės padarysiantys malonią paslaugą tiems, kurie renka tyrimus apie bažnytinių giesmių istoriją, jei pateiksimė tokią nuorodą iš pono kunigo Ostermejerio laiško: „dar turėtų būti nemažai egzempliorių atsargų, tik jis pats neturįs pagrindo rodyti savo suinteresuotumą, tačiau imtųsi padėti kiekvienam, kas norėtų skaityti knygą užsienyje, įsigyti ją per Nicolovijaus knygyną Karaliaučiuje.“)

---

recenzijos faksimilė ir vertimas į lietuvių kalbą publikuojamas: Ona Aleknavičienė, „Gotfrydo Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) viešinimas ir vertinimas periodiniuose XVIII amžiaus leidiniuose: prenumeratos skelbimas (1792), anotacija (1793), recenzija (1798)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 42: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai II*, 2016, p. 169–212.

³⁰ *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur. Herausgegeben von Carl Friedrich Stäudlin*, 1799, Bd. 4.

³¹ [Carl Friedrich] S[täudlin,] *op. cit.*, p. 158.

2 pav. [Carl Friedrich] S[täudlin,] „Erste Littauische Liedergeschichte...“ p. 158:
informacija iš Gotfrydo Ostermejerio laiško apie knygos išleidimą ir galimybes įsigyti;
Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: Eph. lit. 380/9

Iš recenzijos aišku, kad knyga atsiuntė pats Ostermejeris 1797 m. („im vorigen Jahre“). Prie knygos pridėtame laiške jis rašė, kad knyga išleista jo paties lėšomis ir nepardavinėta. Tačiau Ostermejeris periodiniame leidinyje *Preussisches Archiv* (*Prūsijos archyvas*), leistame Karaliaučiuje, buvo paskelbęs prenumeratą. Skelbimas įdėtas metais anksčiau, negu išėjo knyga, – 1792 m. rugpjūčio mėnesio sąsiuvinyje³². Taigi knyga buvo prenumeruojama ir dalį spaudos kaštų galėjo kompensuoti prenumeratoriai.

Ostermejerio minimas Nicolovijaus knygynas („Nicolovius'sche Buchhandlung“), per kurį knygą galėtų įsigyti skaitytojai užsienyje, veikė Karaliaučiuje 1790–1818 m. Šis knygynas garsėjo knygų gausa ir ryšiais su vietiniais bei užsienio literatais, mokslininkais, buvo Karaliaučiaus šviesuomenės rinkimosi ir bendravimo vieta. Matthias Friedrichas Nicolovius (1768–1836) buvo ne

³² [Gottfried Ostermeyer,] „Avertissement“, in: *Preussisches Archiv. Sr. Majestät dem Könige allerunterthänigst gewidmet von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1792, Bd. 2, H. 8, [s. p.]; skelbimo vertimą į lietuvių kalbą žr. Ona Aleknavičienė, „Gotfrydo Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) viešinimas ir vertinimas periodiniuose XVIII amžiaus leidiniuose: prenumeratos skelbimas (1792), anotacija (1793), recenzija (1798)“, p. 174–178.

tik garsaus knygyno savininkas, bet ir leidėjas, dalyvaudavęs knygų mugėse³³. Nicolovijus 1791–1792 m. leido ir naujas knygas recenzavusį leidinį *Königsbergische gelehrte Anzeigen*, analogišką Göttingene ėjusiam *Göttingische gelehrte Anzeigen*. Periodiniai leidiniai panašiu pavadinimu XVIII a. antroje pusėje leisti daugelyje Vokietijos miestų³⁴.

Tikėtinas Ostermejerio knygos recenzentas – Karlas Friedrichas Stäudlinas, vokiečių teologas, Bažnyčios istorikas, 1790–1826 m. – Göttingeno Georgo Augusto universiteto profesorius, nuo 1803-ųjų – konsistorijos tarėjas³⁵. Pirmus tris periodinio leidinio *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur* tomus, ėjusius 1794–1797 m., jis leido kartu su Johannu Friedrichu Schleußneriu (1759–1831), o ketvirtąjį, kuriame tarp kitų yra ir Ostermejerio knygos recenzija, paskelbė vienas. Naujų knygų pristatymui šiame leidinyje skiriama nemažai dėmesio – recenzijos užima daugiau negu pusę ketvirto tomo pirmosios dalies. Joje recenzuojami 1793–1797 m. išėję teologijos, Bažnyčios istorijos, filosofijos veikalai, parašyti vokiškai, angliškai ir lotyniškai.

Manytina, kad Ostermejeris knygą atsiuntė tikėdamasis, kad ji bus recenzuojama ir informacija apie lietuviškas giesmes bei jų istorijos tyrimus pasklis už Prūsijos Lietuvos ribų. Kad knygą jis ketino platinti ir užsienyje, užsimena 1788 m. Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1732–1807) traktate *Bescheidene Beantwortung* (Königsberg, 1788), kai Ostermejerio knyga dar nebuvo išleista. Ta užuomina susijusi, žinoma, su jų polemika dėl giesmyno ir pateikiama kaip Ostermejerio grasinimas aprašyti oponentų išpuolius, paviešinti jo giesmyno kritiką³⁶. Kita vertus, kaip Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos garbės narys Ostermejeris buvo su-

³³ A[ugust] Hagen, W. Bergius, „Die Buchhändler Kanter und Nicolovius in Königsberg“, in: *Neue Preußische Provinzial-Blätter*, 1850, Bd. 9, p. 285–286, 293–294.

³⁴ Karaliaučiuje ėjusių žurnalų sąrašą žr. Friedrich Scholz, *Die Literaturen des Baltikums: Ihre Entstehung und Entwicklung*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990, p. 133.

³⁵ Paul Tschackert, „Stäudlin, Karl Friedrich“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 35, Leipzig: Duncker & Humblot, 1893, p. 516–520.

³⁶ [Christian Gottlieb Mielcke,] *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen, über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht, ans Licht gestellet von C. G. Mielcke, Cantore zu Pilkallen, Königsberg*; gedruckt mit Kanterischen Schriften, 1788, p. 48–50; Kristijonas Gotlybas Milkus, „Kuklus atsakymas“, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 263–264.

interesuotas savo mokslinių tyrimų sklaida, todėl ne tik atsiuntė egzempliorių į palankumui humanitariniams mokslams garsėjusį Göttingeno universitetą, bet ir nurodė galimus knygos platinimo būdus užsienio skaitytojams.

RANKRAŠTINIAI GOTFRYDO OSTERMEJERIO ĮRAŠAI

Įrašai įrašyti juodu rašalu. Jie dviejų tipų: papildymai (parašėse) ir klaidų taisymai (tekste). Rašysenos analizė rodo, kad jie įrašyti Ostermejerio. Rašysena lyginta ne tik su iki šiol žinotais jo rankraščiais, bet ir su Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz zu Berlin) saugomais laiškais³⁷, plg. 3–5 pav.

Skyriuje apie lietuviškų giesmių kūrėjus „Littauische Liederdichter nach dem Alphabet“, kur jie aprašomi pagal abėcėlę pateikiant biografinių duomenų ir informacijos apie literatūrinę veiklą³⁸, Ostermejeris skyrė pastraipą ir savo sūnui Zygfrydui Ostermejeriui: rašė apie jo mokymąsi ir mokytojus iki universiteto, studijas nuo 1776 m. Karaliaučiaus universitete, trejų metų docento darbą Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminare ir precentoriavimą Viliūnuose nuo 1781-ųjų. Lavinimosi tikslais Zygfrydas esą daug ver-
tęs į lietuvių kalbą, dvi jo verstos giesmės įdėtos į naujojo giesmyno priedą³⁹.

³⁷ Už laiškų nuorodas dėkojame dr. Žavintai Sidabraitėi.

³⁸ [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergeschichte*, p. 239–271.

³⁹ *Ibid.*, p. 254. Priedu laikomas 32 giesmių giesmynėlis: [Gotfrydas Ostermejeris, *Giesmės, 1791*] (neišklikęs; apie jį žr. *LB I 299*, įrašo nr. 862). Jis turėjo papildyti jo išleistą giesmyną [Gotfrydas Ostermejeris, *Giesmes šventos Bažnyčioje ir Namej' giedojamos su nobažnomis Maldomis i wienas Knygas suglaustos nū G. Ostermeyerio*, Karalaučiuje: Drukawotas pas G. L. Artungą, 1781] (neišklikęs; apie jį žr. *LB I 298–299*, įrašo nr. 860), žr. Ona Aleknavičienė, „Dvi Zygfrydo Ostermejerio giesmės: paskelbtos 1781 ar 1791 metais?“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 42: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai II*, 2016, p. 119–136.

- 3 pav. [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergeschichte*, p. 254: →
įrašas juodu rašalu apie Zygfrydo Ostermejerio paskyrimą į Šilėnų bažnyčią;
Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H L BI I, 8856
- 4 pav. Gotfrydo Ostermejerio 1774-07-25 laiško karaliui fragmentas; →
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 44 d, Nr. 239, Bl. 1r
- 5 pav. Gotfrydo Ostermejerio 1774-07-25 laiško karaliui fragmentas su parašu; →
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 44 d, Nr. 239, Bl. 6r

Groufen des. König. Majestät
 Die Kayt allerschuldigste zu
 dankung; so wird Petron
 aus jels heraus geschicket
 abzugeben lassen, und die
 das hell vorricht, Contract
 zu des. König. Majestät
 allerschuldigst bestätiget
 Hochachtung und die
 auf erhaltung
 das ist die des die g. g. g.
 Hoffschafft, und die
 Casen, Cam in die
 Spänische Hofst. glücklic
 tin: also g. g. g. mit
 allerschuldigst bestätiget
 vorbed in die des

des. König. Majestät

Fremde
 des. Juli
 1774.

allerschuldigst
 des. König. Majestät
 G. G. G. O. O. O.

Pastraipos pabaigoje sūnaus biografiją Ostermejeris papildė tokiu rankraštiniu įrašu (płg. ir 3 pav.):

Oftermeyer ift 1795 || d[en] 24ten Iulii zum Predigtamt ordi=||ret worden an die neuange=||legte Kirche nach Schillehnen, Rag=||nitscher Infpection.

(Ostermejeris 1795 metų liepos 24 dieną buvo paskirtas kunigu į naujai pastatytą bažnyčią Šilėnuose, Ragainės inspekcijoje.)

Iš tiesų XVIII a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje (apie 1793) iš gretimų Viliūnų, Lazdynų ir Širvintos parapijų (Pilkalnio aps.) kaimų buvo suformuota nauja parapija. 1795 m. Šilėnuose pastatyta bažnyčia, ji priskirta Ragainės bažnytinei apskrīčiai. Bažnyčia buvo nedidelė, fachverkinė, be bokšto, su klebonija ir precentoratu, pamaldos vyko vokiečių ir lietuvių kalba⁴⁰.

Istoriografinėje literatūroje randami duomenys apie Zygfrydo Ostermejerio įšventinimą į kunigus (ordinavimą) ir įvedimą į parapiją (introdukavimą) šiek tiek skiriasi nuo Gotfrydo Ostermejerio įrašo. Agathonas Harnochas veikale *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen* (1890) nurodo, kad bažnyčia buvo pašventinta 1796 m. sausio 17-ąją, šitos ceremonijos metu įvestas ir pirmasis kunigas Zygfrydas Ostermejeris („Am Einweihungstage der Kirche zugleich der erste Pfarrer Siegfried Oftermeyer introducirt“)⁴¹. Vaclovo Biržiškos duomenimis, Zygfrydas į kunigus įšventintas 1795 m. liepos 24 d., bet Šilėnų parapijoje kunigauti pradėjo irgi tik tai nuo 1796 m. sausio 17 d.⁴² Taigi literatūroje nurodomos dvi skirtingos datos: ankstesnioji – įšventinimo į kunigus (ordinavimo), vėlesnioji – įvedimo į parapiją (introdukavimo). Tuo tarpu Ostermejeris pateikė tik vieną – įšventinimo į kunigus, bet pridėjo ir parapijos pavadinimą, į kurią Zygfrydas buvo įvestas. Veikiausiai Zygfrydą įšventinant į kunigus, jau buvo

⁴⁰ [Agathon Harnoch,] *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen. Nach gedruckten und ungedruckten Quellen dargestellt von Agathon Harnoch [...]*, Neidenburg: Druck und Verlag von S. Nipkow, 1890, p. 337–338; Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 523.

⁴¹ [Agathon Harnoch,] *op. cit.*, p. 337.

⁴² Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: *XVIII–XIX amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, p. 268.

numatyta skirti jį naujosios bažnyčios kunigu. Jis pateko į netoli Viliūnų buvusią parapiją, prie pat sienos su Didžiąja Lietuva. Šilėnuose dirbo iki 1805-ųjų, vėliau buvo perkeltas į Plybiškes (Vėluvos aps.)⁴³.

Atsižvelgiant į Ostermejerio nurodytą Zygfrydo išventinimo datą ir Staudlino nuorodą apie knygos atsiuntimo į Göttingeną laiką, rankraštiniai įrašai egzemplioriuje datuoti tarp 1795 ir 1797 m.

Kitas Ostermejerio įrašas naujos informacijos nesuteikia, tik nukreipia į ankstesnę knygos skyrių (plg. ir 6 pav.):

Ift fchon || oben || pag. 10 || ange=||merkt⁴⁴.

(Yra rašyta jau aukščiau p. 10.)

Šia nuoroda norima susieti dvi vietas apie Karaliaučiaus kunigą Baltramiejų Vilentą. Knygoje 267–268 puslapyje rašoma apie jį kaip išleidusį *Euangelias bei Epistolas* ir Lutherio *Katekizmą*, juos 1612 m. perspausdinęs Lozorius Zengštokas (Lazarus Sengstock, 1562–1621). Savo veikalą Vilentas dedikavęs Prūsijos kunigaikščiui Jurgiui Frydrichui. Nors dedikacija esanti nedatuota, tačiau iš joje minimų aplinkybių galima spręsti, kad knyga buvusi išleista 1577 m. Būtent ši vieta apie dedikaciją ir išleidimo metus kairėje paraštėje pažymėta riestiniu skliaustu ir rašalu prirašyta nuoroda. Nuoroda į 10-ąjį puslapį pagrįsta – čia taip pat rašoma apie Vilento *Euangelias bei Epistolas* ir nedatuotą jo dedikaciją Jurgiui Frydrichui. Ir čia Ostermejeris sako, kad iš kai kurių joje minimų aplinkybių esą galima manyti, kad knyga buvusi parašyta 1577-aisiais. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Ostermejeris ir pirmoje, ir antroje knygos vietoje nurodė netikslią išėjimo datą – Vilento *Euangelias bei Epistolas* iš tiesų išleistos 1579 m. Nors dedikacija nedatuota, tačiau antraštiniame lape nurodyti 1579-iejai: „Iſchſpauftas Karalauc3ui per Iurgi Ofterbergera / Metu

⁴³ Friedwald Moeller, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Bd. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968, p. 133, 112; apie Zygfrydą Ostermejerį plačiau žr. Liucija Citavičiūtė, „Zygfrydas Ostermejeris ir jo traktatas *Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?*“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18: *Istorijos rašymo horizontai*, 2005, p. 297–312.

⁴⁴ [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littausche Liedergeschichte*, p. 268.

Gemeine daſelbſt, bekleidete dieſes Amt bis 1587 da er im Monat Octobr. geſtorben. Oben S. 20. iſt bereits gemeldet, daß er die Epistolischen und Evangelischen Texte, nicht minder den Catechiſmum Lutheri Littauiſch herausgegeben, welches zuſammen Lazarus Sengſtock 1612 wieder auflegen laſſen. Wilhelms dedicirte ſein Werk auch dem Markgraſen George Friedrich. Das Jahr ſteht unter der Dedication nicht; allein gewiſſe darin angegebene Umſtände lehren, daß das Buch 1577 ans Licht getreten. Als Dichter hat er ſich durch ein Oſterlied bekannt gemacht, welches aber ſchon Klein bey der Ausgabe ſeines Geſangbuchs weg ließ. Nach der Auffchrift im Sengſtockſchen G. B. iſt es aus dem Deutſchen überſetzt.

Handwritten note:
 1577
 1612
 109
 109
 109
 109

Stanislaus Wirzinski war Prediger in Zabynen am Ende des 16ten und Anfang des 17ten Jahrhunderts. Vermuthlich hat ſein Vater und Großvater ſchon daſelbſt das Predigtamt verwaltet. Er hat das Communionlied: Ich weiß ein Blümlein hübsch und fein, 1c. überſetzt. So ſchlecht es ihm gerathen, ſo hat es dennoch Klein und Behrendt faſt unverändert beybehalten. Ich hätte es ganz

6 pav. [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauiſche Liedergeschichte*, p. 268: nuoroda į puslapį, kur rašyta apie Baltramiejaus Vilenčio *Euangelias bei Epistolas*; Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H L BI I, 8856

M. D. LXXIX.⁴⁵ Pridurtina, kad apie Vilento išleistą Mažvydo dviejų dalių giesmyną *Gesmes Chriksczoniskas* (1566, 1570) Ostermejeris nežinojo. Giesmynų istoriją jis pradėjo nuo Mažvydo giesmių rinkinio (*Die Mosvidische Liedersammlung*), kuriuo laikė giesmes jo *Katekizme* (1547), nors nebuvo jų matęs. Ir *Katekizmą*, ir Jono Bretkūno giesmyną *Giesmes Duchauanas* (1589) Ostermejeris aprašė iš antrinių šaltinių⁴⁶.

GOTFRYDO OSTERMEJERIO TAISYMAI RAŠALU

Be aptartojo įrašo apie sūnų Zygfrydą ir nuorodos į kitą knygos puslapį, knygoje yra ir smulkesnių taisyimų. Tai daugiausia spaudos klaidos. Dauguma jų buvo nurodytos knygos gale pridėtame dviejų puslapių klaidų atitaisyme „Verzeichniß der Druckfehler, welche einen Antstoß machen können“ (p. [307–308]). Pavyzdžiui, klaidingai išspausdinti Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatikos *Grammatica Litvanica* pasirodymo metai 1683 paraštėje pataisyti į 1653 (p. 58₁₉, plg. p. [307]).

Dažnai taisomos klaidos lietuviškuose žodžiuose: Bretkūno giesmyno giesmės pavadinime išspausdintas žodis *švietą* pataisytas į *Swietą* (33₂₂), Kleino giesmyno pavadinime *taipajey* pataisyta į *taipajeg* (51₂₃), o perskeltas žodis *y paczey* sujungtas brūkšneliu (52₇). Jono Rikovijaus giesmyno pavadinime surinkta forma *kleboną* pataisyta į *Kleboną* (61₂₂), giesmės pavadinime drauge parašyti du žodžiai *laikatą* vertikaliu brūkšneliu suskaidyti į du *laika|tą* (67₂₀); giesmių vertimo pavyzdžiuose *Gakalą* pataisytas į *Pakálą* ‘nugarą, nugaros našta’ (76₁₃), *pafileidime* du kartus taisyta į *pafileideme* ~praet. 1 pl. *pasileideme* (95₁₆ ir 95₁₈), *šwentuju* į adj. instr. sg. *šwentūju* (96₃); dviem brūkšneliais sujungtas renkant tekstą perskeltas žodis *raudin anczeis*

⁴⁵ [Baltramiejus Vilentas,] *Euangelias bei Epistolas / Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomias / Bašniczосу Chriksczonischkosu / pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Szodzia / per Baltramieju Willenta / Plebona Karalauczui ant Scheindama. Priegtam / ant gala priedeta jra Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Iesaus Christaus pagal kieturiu Euangelistu*. Ischspauistas Karalauczui: per Iurgi Osterbergera / Metu M. D. LXXIX.

⁴⁶ Gotfrydas Ostermejeris, „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija“, p. 304–305; apie tai plačiau žr. Ona Aleknavičienė, „Gotfrydo Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) viešinimas ir vertinimas periodiniuose XVIII amžiaus leidiniuose: prenumeratos skelbimas (1792), anotacija (1793), recenzija (1798)“, p. 190–202.

‘skaudinančiais, liūdinančiais’ (1105). Knygos pabaigoje pridėtame pasenusių ir retai vartojamų žodžių žodynėlyje *Atwykftu* [...] *Kau* taisoma į *Atwykftu* [...] *kau* (282₁), tikslinami klaidingai išspausdinti kirčio diakritikai žodžiuose *rēstufi* ir *Sufkrēte* – taisoma į *rēstufi* ~*rēžtūsi* (289₁₀) ir *Sufkrēte* (291₅).

Vokiškame tekste pasitaikiusios klaidos taip pat ištaisytos rašalu. Knygoje įdėtoje trumpoje Kristupo Cintijaus biografijoje buvo klaidingai nurodytas vardas *Iohann Christoph Cynthius* (243₁). Katyčiuose nuo 1656 m. iki mirties 1674 m. kunigavo Kristupas Cintijus, jis buvo išvertęs kalėdinę giesmę ir nusiuntęs Danieliui Kleinui. Šis ją išspausdino 1666 m. giesmyne *Naujos Giesmjų Knygos*, giesmė pasirašyta kriptonomu C. C.⁴⁷. Ostermejeris pavadinti šį kunigą ne Kristupu, o Jonu Kristupu galėjo dėl bendradarbiavimo su Karaliaučiaus pirkliu, Katyčių kunigo bendrapavardžiu Jonu Kristupu Cintijumi. Ostermejeris šio „wiežlibo Lietuwninko ir czeftningo Kupczaus Karalauczuje“ užsakymu iš vokiečių kalbos išvertė giesmę „žmonū Waikai, apdumokit Galą fawo Gywaśczió“, kuri 1781 m. buvo išspausdinta Karaliaučiaus spaustuvininco Gotlybo Leberechto Hartungo (Gottlieb Leberecht Hartung, 1747–1797) spaustuvėje atskira brošiūra *Szirdingas Pagraudenimas*⁴⁸. Knygos *Erste Litauische Liedergeschichte* klaidų atitaisyje vardą nurodoma pataisyti (vietoj *Ioh. Christoph* turi būti *Christoph*, p. [308]), o čia minimame egzemplioriuje nereikalingas vardas *Iohann* išbrauktas rašalu⁴⁹.

Vokiškame tekste buvo palyginti daug vietų, kur neteisingai surinktos pavardės. Rašalu pataisyta *Brettifche* į *Bretkifche* (18₅ ir 19–23 puslapinėse

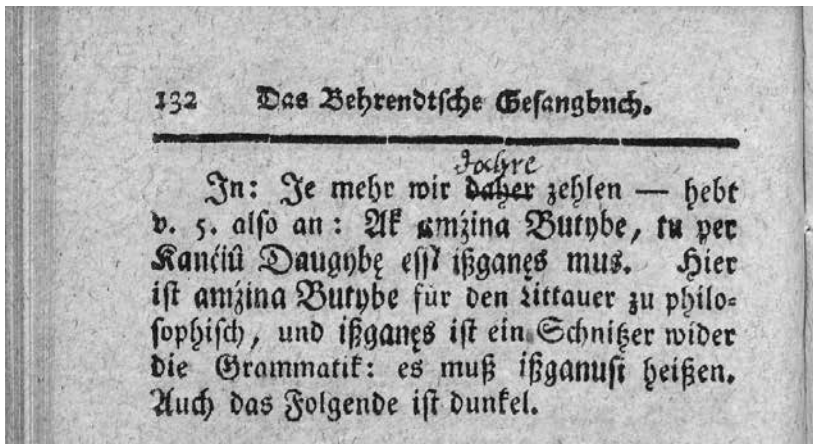
⁴⁷ [Daniel Klein,] Συὺν τῷ Θεῷ. *Neu Littausches / verbessert=und mit vielen neuen Liedern vermehretes Gesangbuch / Nebst einem sehr nützlichen / nie ausgegangenen Gebetbüchlein / Auch einer Teutschen / hochnötig=unterrichtlicher Vorrede an den Leser. NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrose sénos Giesmes su pritárimu wissú BáznyczosMokitoju per musu Lietuwa yra pagérintos / O náujos grázos Giesmes pridétos. Taipajeg MALDU KNYGELES didžausey Báznyczose wartojamos / Su labay priwálingu Pirm=pamokinnimu βias Knygeles skaitanczuju / Patogiej suguldytos ir isdútos, KARALAU CZUJE: Išspauđe sawo issirádimais PRIDRIKIS REUSNERIS Metúse M. DC. LXVI, p. 42.*

⁴⁸ [Gotfrydas Ostermejeris,] *Szirdingas Pagraudenimas sawo Amžio Galą tankiey apdumoti ir tam krikščzoniβkay prisitaisyti iš Wokijškôs Kalbôs i Lietuwifšq pergulditas nû Gottfrido Ostermeyerio Trempú Kuningo pagal Norėjimą Pono Iono Kristupo Cynthiaus wiežlibo Lietuwninko ir czestningo Kupczaus Karalauczuje. Io Kaštunkais nobažnoms Duβoms ant gero išspauostas, [Karalauczuje:] pas Gottl. Leber. Artungą, 1781. Vienintelis šiuo metu žinomas egzempliorius saugomas Jogailaičių bibliotekoje Krokuvoje (sign.: SD I 52729).*

⁴⁹ Vertime į lietuvių kalbą vardas nepataisytas, plg. Gotfrydas Ostermejeris, „Pirmoji lietuviškų giesmyių istorija“, p. 414.

antraštėse), *Bretkans* į *Bretkens* (21₂₅), *Bretko* į *Bretke* (24₁₃), *Herrmanns* į *Heermanns* (49₂), *Kleim* į *Klein* (56₉). Klaidų atitaisyme be reikalo nurodyta taisyti Kristijono Lovyno (Christian Lovin, 1721–1783) pavarde: esą surinkta *Levin*, turį būti *Lovin* (p. [308]), bet p. 171₆ ji išspausdinta teisingai – *Lovin*. Galbūt kai kuriuose egzemplioriuose spėta pataisyti ją dar iki spausdinant.

Kiti taisymai rašalu vokiškame tekste: *Tittelblatt* į *Titelblatt* (18₂₃), *ius* į *ins* (19₁₄), *dem* į *den* (21₉), *hätte*, *hier* į *hätte*. *Hier* (31₂₂), *zu führen*. *Wenn* į *zu führen*, *wenn* (196₅), *Anfänger* į *Anfänge* (32₂₄), *Männern* į *Männer* (50₁₀), *Pollnifchen* į *Polnifchen* (56₁₂), *pfllegmatifche* į *phlegmatifche* (59₁₆), *ungeändert* į *umgeändert* (77₇), *etzte* į *setzte* (118₉), *daher* į *Iahre* (132₁) (žr. 7 pav.), *in dem Fleiß* į *in den Fleiß* (161₁₀), *da* į *das* (170₆), *Gegentheils* į *gegentheils* (217₂₀), *einst* į *eins* (247₁₁), *in unfern Littauen* į *in unferm Littauen* (271₁), *in den Preußifchen Littauen* į *in dem Preußifchen Littauen* (271₁₈); išskustas kablelis po *Bartholomeus* (32₁₂).

7 pav. [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergeschichte*, p. 132: pataisytas į klaidų atitaisymą įtrauktas žodis; Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H L BI I, 8856

Jau minėta, kad visi smulkūs taisymai daryti pagal knygos gale pridėtą spaudos klaidų atitaisymą. Neištaisytas liko tik į atitaisymą įtrauktas žodis *werden* (28₁₄), turėtų būti *worden* (žr. p. [307]) ir *davon* (229₂₀), turėtų būti *daran* (žr. p. [307]).

Knygoje pasitaiko ir daugiau taisytinų dalykų (jie nebuvo įtraukti į klaidų atitaisymą), tačiau rašalu pataisytas vos vienas kitas, pavyzdžiui, vok. *Grammatick* taisoma į *Grammatik* (56₁₁), *Scanfton* į *Scanfion* ‘skandavimas’ (135₄). Be to, sakinyje įterpiami žodžiai: *nachdem wir* ‘parašėte: *etwas von des Mannes Arbeiten gedruckt gesehen* (173₁₄), lie. *pafileidime* į *pafileideme* klaidų atitaisyme nurodoma pataisyti tik vieną formą (bet ištaisytos abi tame puslapyje esančios). Klaidų atitaisyme nebuvo nurodyta, tačiau pasenusių ir retai vartojamų žodžių žodynėlyje pataisyta vok. *ziehen* į *zifchen* (291₂₁) ir liet. *šufinu* į *šufšinu* ~ *šiušinu* ‘šlaminu’ (291₂₁) bei papildyta vokišku vertimu *ich zifche* (žr. 8 pav.).

Taigi prieš išsiųsdamas į Göttingeną savo darbą, Ostermejeris pridėjo ne tik, jo manymu, svarbių papildymų, bet ir pataisė spaudos klaidų atitaisyme nurodytas bei naujai pastebėtas klaidas. Kai kurios iš jų tikrai svarbios (Kleino *Grammatica Litvanica* pasirodymo metai, lietuvių literatūros istorijoje žinomų asmenų pavardės bei vardai ir pan.). Analizuodamas giesmių ir giesmynų istoriją, Ostermejeris buvo itin reiklus dalykiniams netikslumams, bet atkreipdavo dėmesį ir į spaudos klaidas. Antai jis priekaištavo Jonui Rikovijui, kad 1685 m. perleisdamas Kleino giesmyną, pataisė ne visas klaidas, kurias Kleinas buvo nurodęs klaidų atitaisyme, dėl to jos vėliau pateko ir į trečiąjį leidimą (t. y. Frydricho Zigmanto Šusterio 1705 m. giesmyną). Maža to, net Jono Berento giesmyne (1732) jos esančios dar ne visos pataisytos⁵⁰. Siųsdamas savo knygą į Göttingeną, Ostermejeris siekė, kad skaitytojas nebūtų klaidinamas ir turėtų jau pataisytą tekstą.

IŠVADOS

Remiantis Gotfrydo Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (Königsberg, 1793) recenzija, 1798 m. publikuota tuomet Karlo Friedricho Stäudlino leistame periodiniame veikalė *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur*, ketvirto tomo pirmoje dalyje (Göttingen, 1798), nustatyta, kad vieną savo knygos egzempliorių į Göttingeną atsiuntė pats Ostermejeris. Knyga galėjo būti atsiųsta 1797 m.; dabar ji saugoma Žemutinės

⁵⁰ *Ibid.*, p. 338.

- Sunirštu** 196, 8. sunirtau — ich zürne,
bin ergrimmt.
Suplėškinti 357, 5. verbrennen.
Suraižyti 349, 4. verwirren, veruneinigen.
Sufkrete Javai 364, 5. das Korn ist hart,
verdorret, von sufkrentu, sufkretau, sufkresu,
sufkresti.
Sufwarbyt 479, 5. durchfressen, verzehren.
Sufwarit 357, 6. hinaufziehen, wie die Waag-
schale thut, von sufwariju, jau, isu —
Sufysu 176, 12. ich werde warm.
Sufka, os 379, 11. das Loben. **Sufkbs**
Wierra ungestüm Wetter. In den spätern
Ausgaben setzte man statt **Sufkbs**, **Smuto**
fos, weil man jenes nicht verstand.
Suwaržyti 45, 4. zusammen binden, zuschnü-
ren, von suwaržau, žiau, žysu.
Sflaitas, o 392, 7. Ein Abberg.
Szlawek mums 355, 6. Wohl uns, Interject.
Szurpežoti 451, 7. schaudern, sich erschüttern.
Szubiinti 357, 4. ziehen, a Verbo **fusiū. ich zise**
zisezu

T.

- Tekhoti** 87, 8. 192, 7. sich wälzen.
Trafus, i 392, 7. geil, vom Betrende.
Trenkti 345, 5. anklopfen.

Saksonijos valstybinės ir Göttingeno universiteto bibliotekoje (SUB Göttingen: 8 H L Bl I, 8856). Recenzentu laikytinas Karlas Friedrichas Stäudlinas (1761–1826), recenziją pasirašęs inicialu S.

Iš recenzijoje minimo Ostermejerio laiško paaiškėjo, kad knyga išleista jo paties lėšomis ir nebuvo pardavinėjama. Ostermejeris knygą į Göttingeną atsiuntė veikiausiai tikėdamasis, kad bus recenzuojama ir informacija apie lietuviškas giesmes bei jų istorijos tyrimus pasklis už Prūsijos Lietuvos ribų. Kaip Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos garbės narys jis rūpinosi savo mokslinių tyrimų sklaida, todėl ne tik atsiuntė egzempliorių į palankumu humanitariniams mokslams garsėjusį Göttingeno universitetą, bet ir nurodė galimus knygos platinimo būdus užsienio skaitytojams.

Atsižvelgiant į Ostermejerio nurodytą sūnaus Zygfydo Ostermejerio įšventinimo datą – 1795 m. liepos 24 d. – ir recenzento nuorodą apie knygos atsiuntimo į Göttingeną laiką („im vorigen Jahre“), rankraštiniai įrašai datuoti tarp 1795 ir 1797 m.

Rankraštiniai įrašai, egzemplioriuje įrašyti paties Ostermejerio juodu rašalu, yra dviejų tipų: papildymai (paraštėse) ir klaidų taisymai (tekste ir paraštėse). Klaidų taisymai liudija Ostermejerio nepakantumą netikslumams ir reiklumą ne tik kitų, bet ir savo knygų teksto kokybei.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Dvi Zygfydo Ostermejerio giesmės: paskelbtos 1781 ar 1791 metais?“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 42: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai II*, 2016, p. 119–136.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Gotfrydo Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) viešinimas ir vertinimas periodiniuose XVIII amžiaus leidiniuose: prenumeratos skelbimas (1792), anotacija (1793), recenzija (1798)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 42: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai II*, 2016, p. 169–212.

[BEZZENBERGER ADALBERT,] *Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts von Dr. Adalbert Bezzenberger*, Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller, 1877.

Bibliothekstempel. Besitzvermerke von Bibliotheken in der Bundesrepublik Deutschland: Beiträge aus der Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, hrsg. von Antonius Jammers, Wiesbaden: Reichert, 1998.

BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: *XVIII–XIX amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas.

- BURSIAN CONRAD, „Heyne, Christian Gottlob“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 12, Leipzig: Duncker & Humblot, 1880, p. 375–378.
- Catalog der Bibliothek des verstorb. Consistorialraths und Prof. Dr. Rhesa, welche am 24ten Mai u. d. f. T. jedesmal Nachmittags von 3 Uhr ab in dem Versammlungszimmer der Königl. Deutschen Gesellschaft gegen gleich baare Bezahlung versteigert werden soll*, Königsberg: Gedruckt bei E. I. Dalkowski, 1841.
- CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, „Zygfrydas Ostermejeris ir jo traktatas *Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?*“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18: *Istorijos rašymo horizontai*, 2005, p. 297–312.
- [GERULLIS JURGIS,] *Senieji lietuvių skaitymai*, d. 1: *Tekstai su įvadais*, sutaisė Jurgis Gerullis, Kaunas: Lietuvos universiteto leidinys, 1927.
- Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur*. Herausgegeben von Carl Friedr. Stäudlin, 1799, Bd. 4.
- GRIMM JACOB, *Kleinere Schriften*, Bd. 4, Th. 1: *Recensionen und Vermischte Aufsätze*, Berlin: Ferdinand Dümmler, 1869, p. 160–164.
- [GRIMM JACOB,] „In der Schulbuchhandlung 1821: Die Sprache der alten Preußen. Einleitung, Ueberreste, Sprachlehre, Wörterbuch aufgestellt von Joh. Sev. Vater. XXXVIII und 181 S.“, in: *Göttingische gelehrte Anzeigen. Unter der Aufsicht der königl. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1822, Bd. 2, Stück 121, p. 1201–1207.
- [GRIMM JACOB,] „Das Jahr, in vier Gesängen. Ein ländliches Epos, aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, gennant Donalitius, in gleichen Versmaß ins Deutsche übertragen von Dr. L. J. Rhesa, Prof. der Theol. 1818. XXI und 168 Seiten in Octav.“, in: *Göttingische gelehrte Anzeigen. Unter der Aufsicht der königl. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1819, Bd. 1, Stück 56–57, p. 563–565.
- G[RIM]M J[ACOB,] „Bey Hartung 1825: *Dainos oder Litthauische Volkslieder, gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa. Nebst einer Abhandlung über die Litthauischen Volksgedichte*. 362 S. in Octav.“, in: *Göttingische gelehrte Anzeigen. Unter der Aufsicht der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1826, Bd. 2, Stück 104, p. 1025–1035.
- HAGEN A[UGUST], BERGIUS W., „Die Buchhändler Kanter und Nicolovius in Königsberg“, in: *Neue Preußische Provinzial=Blätter*, 1850, Bd. 9, p. 232–252; 284–295.
- [HARNOCH AGATHON,] *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen. Nach gedruckten und ungedruckten Quellen dargestellt von Agathon Harnoch [...]*, Neidenburg: Druck und Verlag von S. Nipkow, 1890.
- JOVAIŠAS ALBINAS, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969.
- KAUNAS DOMAS, *Kristijono Donelaičio atminties paveldas*: Studija, Vilnius: Akademine leidyba, 2016.
- KIND-DOERNE CHRISTIANE, *Die Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: Ihre Bestände und Einrichtungen in Geschichte und Gegenwart*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1986.
- [KLEIN DANIEL,] Σὺν τῷ Θεῷ. *Neu Littausches / verbessert=und mit vielen neuen Liedern vermehretes Gesangbuch / Nebst einem sehr nützlichen / nie ausgegangenen*

Gebetbüchlein / Auch einer Teutschen / hochnötig=unterrichtlicher Vorrede an den Leser. NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrose sénos Giesmes su prítárimu wissú Bažnyczos Mokitoju per musu Lietuwa yra pagérintos / O náujos grázos Giesmes pri-détos. Taipajeg MALDU KNYGELES didžausey Bážnyczose wartojamos / Su labay priwálingu Pirm=pamokinnimu βias Knygeles skaitanczaju / Patogiej suguldytos ir isdútos, KARALAU CZUJE: Ísspaude sawo issirádimais PRIDRIKIS REUSNERIS Metúse M. DC. LXVI.

LAUER REINHARD, *Slavica Gottingensia: Ältere Slavica in der Niedersächsischen Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1995.

LB I – Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969.

LBP – Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 1: 1547–1861 (*Papildymai*), Vilnius: Mintis, 1990.

[MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB,] *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen, über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht, ans Licht gestellet von C. G. Mielcke, Cantore zu Pilckallen*, Königsberg: gedruckt mit Kanterischen Schriften, 1788.

MILKUS KRISTIJONAS GOTLYBAS, „Kuklus atsakymas“, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 220–316.

MOELLER FRIEDWALD, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Bd. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968.

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Brief an König*; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 44 d, Nr. 239, 1774-07-25, Bl. 1r–6v.

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] „Avertissement“, in: *Preussisches Archiv. Sr. Majestät dem Könige allerunterthänigst gewidmet von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1792, Bd. 2, H. 8, [s. p.].

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793.

OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, „Pirmoji lietuviškų giesmyių istorija“, in: Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 298–441.

[OSTERMEJERIS GOTFRYDAS,] *Giesmes βwentos Bažnyczoje ir Namej' giedojamos su nobažnomis Maldomis i wienas Knygas suglaustos nū G. Ostermeyerio*, Karalau czuje: Drukawotas pas G. L. Artungą, 1781] (giesmynas neišlikęs).

[OSTERMEJERIS GOTFRYDAS,] *Szirdingas Pagraudenimas sawo Amžio Galq tankiey ap-dumoti ir tam krikščzoniškay prisitaisyti iβ Wokiβkôs Kalbôs i Lietuwiβską pergulditas nū Gottfrido Ostermeyerio Trempû Kuningo pagal Norėjimq Pono Iono Kristupo Cynthiaus wiežlibo Lietuwninko ir czestningo Kupczaus Karalau czuje. Io Kaβtunkais nobažnoms Duβsoms ant gero iβspaustas*, [Karalau czuje:] pas Gottl. Leber. Artungą, 1781.

- [OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, *Giesmės*, 1791] (giesmynas neišlikęs).
- RĖŽA MARTYNAS LIUDVIKAS, *Raštai*, t. 2: *Religiotyra: Traktatai: Krikščionybės istorija Lietuvoje ir Prūsijoje*, sudarytoja Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
- RĖŽA MARTYNAS LIUDVIKAS, *Raštai*, t. 4: *Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas*, sudarytoja ir vertėja Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- S[TÄUDLIN CARL FRIEDRICH,] „Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfr. Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore [et]c. Königsb. mit Driestischen Schr. 1793. 8. 306 S. ohne Vorr.“, in: *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur. Herausgegeben von Carl Friedr. Stäudlin*, 1798, Bd. 4, Stück 1, p. 149–158.
- SCHINDEL ULRICH, „Heyne, Christian Gottlob“, in: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 9, Berlin: Duncker & Humblot, 1972, p. 93–95.
- SCHOLZ FRIEDRICH, *Die Literaturen des Baltikums: Ihre Entstehung und Entwicklung*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990.
- SUBAČIUS GIEDRIUS, DINI PIETRO UMBERTO, „Konstantino Sirvydo *Dictionarium* neišlikusio antrojo leidimo (1631) pėdsakai Christiano Mentzelio indekse (1682): fitonimai“, in: *Archivum Lithuanicum*, 1999, t. 1, p. 11–56.
- [VILENTAS BALTRAMIEJUS,] *Euangelias bei Epistolas / Nedeliu ir schwentuju dienu skaitomosias / Baŝniczosu Chrikszoniskosu / pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Szodzia / per Baltramieju Willenta / Plebona Karalauczui ant Schteindama. Priegtam / ant gala priedeta jra Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Iesus Christaus pagal kieturiu Euangelistu, Ischspaustas Karalauczui: per Iurgi Osterbergera*, Metu M. D. LXXIX.
- [BALTRAMAITIS SILVESTRAS,] *Сборникъ библіографическихъ матеріаловъ для географіи, исторіи, исторіи права, статистики и этнографіи Литвы. Съ приложеніемъ списка литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ съ 1553 по 1903 г. (Записки Императорскаго русскаго географическаго общества по отдѣленію этнографіи. Томъ XXV, вып. 1.). Составилъ С. Балтрамайтисъ. Изданіе второе, С.-Петербургъ: Типографія В. Безобразова и Комп., 1904.*
- [VOLTERIS EDUARDAS,] „*Postilla catholica*“ *Якуба Вуйка въ литовскомъ переводѣ Николая Даушки перепечатанномъ подѣ наблюдениемъ Ф. Ѳ. Fortunatова Э. А. Вольтеромъ*, С.-Петербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1904.

XVI–XIX A. I PUSĖS LITUANISTIKOS ŠALTINIAI
 ŽEMUTINĖS SAKSONIJOS VALSTYBINĖJE
 IR GÖTTINGENO UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE

BIBLIA, Tai esti: Wissas Szwentas Raŝtas, Séno ir Naujo Testamento, Pagal Wokiŝką Pérguldimą D. Mertino Luteraus, Su kiekwienu Pérskyrimo trumpu Praneŝimmu, ir reikalingu Paŝenklinnimu tú paczû Zodzû, kurrie kittose Perskyrimose randomi, Nû kellû

- Mokytojų Lietuwoj' Lietuwiskay pėrguldytas*, Karaláuczuje: Ráštáis isspáustas pas Iona Endriki Artunga, o pardúdamas pas Pilippa Kristupa Kanteri, 1735 (SUB Göttingen: 8 BIBL II, 5383:1 ir 8 BIBL II, 5383:2).
- [BRETĶŪNAS JONAS,] *POSTILLA Tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangelii [...]* Per Iana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziuiė Prusūsū. Isspaude Karaliaucziuiė: Iurgis Osterbergeras, 1591 (SUB Göttingen: 8 TH PAST 184/4:1–2).
- [HAACK FRIEDRICH WILHELM,] *VOCABULARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM, Darin alle im Neuen Testament und Psalter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten sind; Nebst Einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen GRAMMATIC Ausgefertiget von Friedrich Wilhelm Haack / S. S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauischen Seminario zu Halle, HALLE: Druckts Stephanus Orban, Univers. Buchdr., [1730]* (SUB Göttingen: 8 LING IX, 5298).
- [HARTKNOCH CHRISTOPHORUS,] *Alt= und Neues Preussen Oder Preussischer Historien Zwey Theile [...]* Mit sonderbahrem Fleiß zusammen getragen / Durch M. CHRISTOPHORUM Hartknoch deß Thornischen Gymnasii Professore, Franckfurt und Leipzig: In Verlegung Martin Hallervorden / Buchhändlern in Königsberg. Druckts Iohann Andreae. Anno M DC LXXXIV (SUB Göttingen: 4 H PRUSS 452:1–2; def.)
- [KURŠAITIS FRYDRICHAS,] *Augsburkiškasis Wierôs Issipazinims Ewangēliškosiôs Bažnyciôs, kaip tas Mete 1530 Ciecoriui Kardelui Penktámjam praneštas ir padútas. Tajj ant karališkojo Konsistorijaus Paliepimo naujey perweizdėjo ir išdrukawodino Fridrikis Kuršatis, Lietuwininkū Kunigs Karaliáucziuje*, Königsberg: Schultzsche Hofbuchdruckerei, 1853 (SUB Göttingen: HG-MAG.: 8 TH TH I, 344/21).
- [MENTZELIUS CHRISTIAN,] *INDEX NOMINUM PLANTARUM MULTILINGUIS [...]* Operá CHRISTIANI MENTZELII, D. Serenissimi Electoris Brandenburgici Consiliarij & Archiatri [...], BEROLINI: Ex Officina RUNGIANA, M. DC. LXXXII (SUB Göttingen: 4 BOT I, 2360 [2]).
- [MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB,] *Littauisch=deutsches und Deutsch=littauisches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret und verbessert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen. Nebst einer Vorrede des Verfaßers, des Herrn Prediger Ienisch in Berlin, und des Hrn. Krieges= und Domainen=Raths Heilsberg, auch einer Nachschrift des Herrn Professor Kant*, Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, 1800 (SUB Göttingen: 8 LING IX, 5303:1–2).
- NAUJAS ISTATIMAS JEZAUS CHRISTAUS WIESZPATIES MUSU LIETUWISZKU LEŽUWIU ISZGULDITAS PAR JOZAPA ARNULPA KUNIGAYKSZTI GIEDRAYTI WISKUPA ŽIEMAYCIU, ŽENKLINIKA S. STANISLOWO, WILNIUJE: ISZSPAUSTAS PAS KUNIGUS MISSIONORIUS, 1816* (SUB Göttingen: 8 BIBL II, 5390).
- NAUJAS TESTAMENTAS WIESZPATIES MUSU JEZAUS KRISTAUS, Pirma karta ant Swieto Lietuwiszkoj kalboj, Ant Isákimo MAĖONINGIAUSO KARALAUŠ PRUSSU &c. &c. &c. Su didžiu dabojimu pėrguldýtas, o Ant Garbės Diewui Traicej' Szwentoj' wienatijam, Lietuvos žmonėms ant iszganitingos naudôs Iszspáustas, Drukawójo arba iszspáude Spáustuwoj Reusnėro Karaláučiuj', Métu M DCCI* (SUB Göttingen: 8 BIBL II, 5379).

- Naujas Testamentas, musu Pono bey Išgannytojo IEzaus Kristaus, Lietuviškay, su kiekvieno Pėrskyrimo trumpu Pranešimmu, ir reikalingu Pažėnklinnimu tū paczū Žodzū, kittūse Pėrskyrimūse randamujū, Karaláuczuje: Ráštis išspáustas pas Endriki Degen, 1816 (SUB Göttingen: 8 BIBL II, 5391).*
- [OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793 (SUB Göttingen: 8 H L BI I, 8856).*
- [OSTERMEJERIS NATANIELIS FRYDRICHAS,] *Nedel=Dienos Knygeles, Krikszžoniems surašyτος. Ir šikiomis Dienomis naudingay skaitytinος. Pirma Dalis. [Karaliaučius,] 1818 (SUB Göttingen: 8 TH PAST 450/91).*
- [RHESA JOHANN,] *Der Psalter Davids PSALTERAS DOWIDO VVOKISCHKAI BEI LIETUWISCHKAI, Karaliautoje Prussu: per Lorintzu Segebadu / Mætossa Christaus 1625 (SUB Göttingen: 8 BIBL II, 5376 RARA).*
- [RHESA L[UDWIG]] [EDEMINE,] *Dainos oder Litthauische Volkslieder. Gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa [...] Neue Auflage. Durchgesehen, berichtet und verbessert von Friedrich Kurschat [...], Berlin: Verlag von Theod. Chr. Fr. Enslin, 1843 (SUB Göttingen: 8 P VAR NAT 3950 [2]).*
- [RUHIG PAUL FRIEDRICH,] *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen von Paul Friedrich Ruhig, der Gottesgelahrtheit Beflissenen, zur Zeit Docenten im littauischen Seminario zu Königsberg, Königsberg: druckts und verlegt Iohann Heinrich Hartung, 1747 (SUB Göttingen: 8 LING IX, 5301).*
- [RUHIG PHILIPP,] *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellt, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg, Königsberg: druckts und verlegt Iohann Heinrich Hartung, 1745 (SUB Göttingen: 8 LING IX, 5301).*
- [RUHIG PHILIPP,] *Littauisch=Deutsches und Deutsch=Littauisches Lexicon, Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist: [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgischen Hauptamtes, Königsberg: druckts und verlegt I. H. Hartung, 1747 (SUB Göttingen: 8 LING IX, 5301).*
- [SAPPUHN CHRISTOPHOR, SCHULTZ THEOPHIL GOTTLIEB,] *COMPENDIUM GRAMATICÆ LITHVANICÆ Theophili Schultzens Past: Cattenov, REGIOMONTI: Typis Friderici Reüsneri Ser: El: Br Typogr, Ao. 1673 (SUB Göttingen: 8 LING IX, 5193).*

Gottfried Ostermeyer's Manual Inscriptions in the Copy
of His Book *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793)
at Göttingen State and University Library, Lower Saxony

Summary

This paper deals with the circumstances of *Erste Littauische Liedergeschichte* (The First History of Lithuanian Hymns, Königsberg, 1793) by Gottfried Ostermeyer, an Evangelical Lutheran pastor of Trepai (Darkiemis district) finding its way to Göttingen State and University Library, Lower Saxony (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen; SUB Göttingen: 8 H L BI I, 8856). Manuscript inscriptions in this copy are identified and their nature is evaluated. It provides some information on the history of the library and its collection of sixteenth-to-nineteenth-century books related to Lithuanian studies.

On the basis of a 1798 review of Ostermeyer's book *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) in *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur* (Göttingen, 1798, vol. IV, part I) published by Karl Friedrich Stäudlin, it has been established that Ostermeyer personally sent one copy of the book to Göttingen. He might have done it in 1797. Karl Friedrich Stäudlin is considered the reviewer (the review is undersigned by the initial S; see 'Publikacijos' section for its facsimile copy and translation into Lithuanian).

From Ostermeyer's letter mentioned in the review it becomes clear that the author himself funded the publishing of the book and that it was not on sale. It is very likely that Ostermeyer sent the book to Göttingen with the hope that it would be reviewed and that information about Lithuanian hymns and studies into their history would spread beyond the boundaries of Lithuania Minor. As a member of the Royal German Society in Königsberg, he took care of the dissemination of his scholarly studies and therefore indicated the possible ways of the distribution of his book to foreign readers.

Manuscript inscriptions made by Ostermeyer in black ink are of two types: additions (in the margins) and error corrections (in the text and in the margins). Bearing in mind that Ostermeyer indicated the date of the ordination of his son, Siegfried Ostermeyer, as 24 July 1795, and the reviewer's reference to the time of the arrival of the book in Göttingen ('im vorigen Jahre', in the previous year), the manuscript inscriptions should be dated between 1795 and 1797. Corrections of errors point to Ostermeyer's intolerance to inaccuracies and the thoroughness with which he approached not only texts written by others, but also the quality of his own writing.